

БУХОРО АМИРЛИГИДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МАЗМУНИ (XIX АСР ОХИРИ – XX АСР БОШЛАРИДА)

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.21.98.041>

Ахмадов Олимжон Шодмонович,

Бухоро давлат университети, педагогика кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада XIX асрнинг охири-XX аср биринчи чорагида Бухоро амрлигида таълим-тарбия муаммоларига бағишлаб яратилган манбалар ва адабиётлар илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. XIX асрдан XX асрнинг биринчи ярмигача Туркистон ва Бухорода ижтимоий, маданий ҳаёт ривожининг асосий босқичлари ва йўналишлари, мактаб ва мадрасалар ва улардаги таълим-тарбия мазмуни, халқ педагогикасида таълим-тарбия муаммолари, Туркистон тараққийпарварларининг маънавий мероси ҳамда ибратли фикрлари ўз ифодасини топган.

Таянч сўзлар: Манба, манбашунослик, таълим, тарбия, узлуксиз таълим, тадқиқот, мақола, дастур, тизим, анъанавий таълим, мактаб, мадраса.

СОДЕРЖАНИЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ (КОНЕЦ XIX-НАЧАЛО XX ВВ.)

Ахмадов Олимжон Шодмонович

*преподаватель кафедры педагогики Бухарский государственный
университет*

Аннотация: В статье дается научный анализ источников и литературы, созданной в конце XIX - начале XX веков по проблемам образования в Бухаре. Основные этапы и направления развития общественной и культурной жизни Туркестана и Бухары с XIX по первую половину XX веков, содержание школ и медресе и их образовательное содержание, проблемы воспитания в народной педагогике, духовное наследие и образцовые идеи Туркестана.

Ключевые слова: Источник, источниковедение, образование, воспитание, системное образования, исследование, статья, программа, система, традиционное образование, школа, медресе.

THE SYSTEM OF PRIMARY EDUCATION AND UPBRINGING IN THE EMIRATE OF BUKHARA (LATE XIX-EARLY XX CENTURIES)

Akhmadov Olimjon Shodmonovich

teacher of the Department of Pedagogy of Bukhara State University

Abstract: The article provides a scientific analysis of sources and literature created in the late 19th - early 20th centuries on the problems of education in Bukhara. The main stages and directions of the development of

the social and cultural life of Turkestan and Bukhara from the 19th to the first half of the 20th centuries, the maintenance of schools and madrasahs and their educational content, the problems of education in folk pedagogy, the spiritual heritage and exemplary ideas of Turkestan.

Key words: *Source, source studiers, education-upbringing, chain education, study, article, program, system, nontraditional education, school, madrassa.*

Ўзбекистон Республикаси истиқлол йилларида таълим ва тарбияни тубдан ислоҳ қилиш, миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлиги асосида замонавий тараққиёт асосларини барпо этиш йўлида дадил қадамлар қўйилди. «Таълим тўғрисида»ги қонун вазифаларини бажариш бу борадаги бой тарихий тажрибани ўрганишни тақозо қилади. Совет ҳокимияти йилларида аждодлар давридаги таълим даргоҳлари асоссиз равишда жаҳолат ва қолоқлик намунаси, диний хурофот маркази сифатида қораланди.

Тўғри, таълим тизимида амирлик даврида Бухорода турғунлик ва замон талабларидан ортда қолиш юз берганди. Бироқ ўтмиш таълим ва тарбия мактабларида ўртак олса арзийдиган жиҳатлар ҳам мавжуд эди. Таълим ва тарбия жараёнларининг узвий боғлиқлиги, инсон мафкуравий иммунитетини юзага келтиришдаги ахамияти, жамият барқарор ривожланишидаги ўрни масалаларининг беқиёслиги исбот талаб қилмайди. Ўтмишдаги воқеликларни нуқул бир хил қора бўёқда тавсифлаш услуби эса анаънавийлик билан замонавийлик боғлиқлиги тизимида дарз келтиради.

Шунингдек, аждодлар ва авлодлар ўртасидаги алоқадорликни ёқолишига сабаб бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев «Эл - юртимизнинг қон - қонида азалдан бўлган ақл – заковат, илм - марифат туфайли заминимизда янги Хоразмийлар, Бегунийлар, Улуғбеклар етишиб чиқишига ишонч билдирди.

Таълим - тарбия масаласида таълимни ҳар бир тарихий босқичда такомиллаштириш, анъанавий таълим билан замонавийлик уйғунлигини таъминлаш, ўтмиш тажрибасини ўрганиб, тегишли хулосалар чиқариб иш қўриш истиқболсари боришнинг энг муҳим тамойили ҳисобланади. Шунингдек, айнан XIX аср охири – XX аср дастлабки ўн йиллигида анъанавий таълим тизимини ислоҳ қилиш, модернизациялаш парокандалик ва қолоқликдан қутилишнинг йўли деб қаралганлиги, бу борада амалга оширилган ишлар тарихий тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш вазифаси қўйилганлиги ҳам мзкур ўқув қўлланмани яратиш заруратини тақозо қилади.

XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида анъанавий бошланғич таълим-тарбия тизимида бир қатор муаммолар тўпланиб

қолганди:

- қишлоқ ва шаҳарда мактабхоналар асосан масчитлар ҳузурида фаолият кўрсатиб, бор-йўғи битта хонадан иборат эди. Унда сабоқ берувчи домла шу хонада намоз ўқирди, овқатланарди, ота-оналарни қабул қилишга мажбур эди;

- мактаб хоналарнинг санитария-гигиена коидаларига мос келмай, зах ва нам, қоронғу, туйнугидан етарлича ёруғ тушмаслиги, уқувчиларнинг шол ва буйралар устида ўтириб сабоқ олишларига тўғри келган;

- мактабларда таълимнинг асосини диний билимлар ташкил этиб, дунёвий илмларга эътибор иккинчи даражага тушиб қолганди;

- мактабларда дарслик ва ўқув қўлланмалар етишмас, ҳар бир домла ўз имкониятидан келиб чиқиб ўзида мавжуд бўлган китоблар билан тахсил бериши ягона дарсликлар ўқув дастурлари асосида таълимнинг тизимли равишда йўлга қўйиш имконияти мавжуд эмасди;

- таълим муддати 7 йилдан 10 йилгача чўзилиб, биргина савод чиқариш, бошланғич тушунчалар олиш учун бу муддат узок эди. Болаларнинг вақтлари беҳуда сарфланарди;

- бошланғич мактабхоналардаги домлаларнинг саводхонлик даражаси пастлиги, улар қиладиган хайр-эҳсон ва оз миқдордаги маош туфайли умргузаронлик қила олмай, масчитларда имом-хатиблик ҳам қилишлари,

- мактабхоналарнинг мунтазам ишламай, айрим пайтларда масчитга қатнайдиган намозхонлар талаби билан ҳам ёпиб қўйилиб, охиروқибатда таълимнинг узлуксизлигига даҳл етарди;

- форс тилида ёзилган китоблар орқали ўқувчиларга араб грамматикаси араб фонетикаси, лексикологиясини ургатишга қаратилган қийин, мураккаб, самарасиз услуб яшовчан бўлиб келаётган эди;

- аҳолининг асосий қатлами ўзбек, тожик, туркман, қозоқлардан иборат бўлса-да, таълимнинг мактабхонада араб имлоси ва тилида берилиши ҳам тараққиётга тўсиқ бўлиб келаётган эди. Саводи паст бўлган мактабхона домласининг ўзи ҳам араб тилида ёзилган адабиётлардан кўп масалалар моҳиятини тўғри англамас ва тушунтира олмасди. Ўзаро мулоқот тили асосан ўзбек тили, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосан форс-тожик тилида, чунки давлат расмий тили форс-тожик тили эди, ўқитиш араб тилида. Ўқувчилар ўзбек, форс-тожик, араб тили орасида каловланиб қолганди;

- мактабхоналарда тан жазосининг кенг қўлланилиши. Домла шовқин кўтарган ва интизомсизлик қилган болани 1,5 газ (90-95 см-дисс.) келадиган таёқ билан халфа ёрдамида оёқлари кафтига уриб, моматалоқ қиларди, Домланинг узун таёғидан ташқари бир иккита ўқувчиларни калтаклашга мўлжалланган кичик таёқлари мактабхона

деворига тиркаб қўйиларди. Белгиланган тартибни бузган ўқувчиларни домумла бир-бирига калтаклатарди. Ўқувчилар тан жазоси берилишига одатлантирилганди;

- мактабхонада таълимнинг тарбия билан уйғун равишда олиб борилмаслиги, ўқиш эрталаб 8:00 дан бомдод намози (кеч 17:00 гача) га қадар чўзилиб, баъзида танаффуссиз 4-5 соатлаб шолча ёхуд буйра устида ўтириб ўқувчиларнинг зерикиб кетишлари оқибатида тўс-тўполон, ур-йиқитлар бўлиб туриши. Айниқса, домла мактабхоналарни тарк этганида ушбу ҳолатнинг кучайиши кузатиларди. Сабоқдан кейин ўқувчилар уйига кетиш ўрнига «ошиқ ўйини», «беданабозлик», «эшшак уриштириш», «киморбозлик» кабилар билан шуғулланиб, гаров асосида бир-бирлари билан рақиб бўлиб қолишган;

- камбағал болалар учун «буйра пули», «кўмир пули», «пайшанбалик эҳсони», янги сабоқни баҳолаш куни инъоми каби 15 дан ортиқ турдаги харажатлар оғирлик қилар, шу сабабдан домла уларни пастга уриш билан бирга эътиборни бой болаларга қаратарди. Бойларнинг болалари 3-5 йилда савод чиқарса, камбағал болалар мактабхоналарда 10-12 йиллаб қолиб кетишган.

Хулоса қилиб айтганда Бухоро амирлигида бошланғич таълим XIX аср охири – XX аср бошларида замон талабларидан ортда қолиб, ислоҳотларга муҳтож бўлиб қолганди. Бухоронинг Аҳмад Дониш, Абдурауф Фитрат, Садриддин Айний, Абдувоҳид Мунзим сингари тараққийпарвар инсонлари мактабхоналар фаолиятини тубдан янгилаш орқали инқирозли ҳолатдан чиқиш мумкинлиги тўғрисидаги илғор фикрларини илгари сурдилар. Амир Сайд Олимхонни бу борада буйруқ чиқаришга ундашди. Бироқ диний мутассиблар 1911 йилда бундай буйруқ чиқаришга йўл бермай, амирга эски тартибларни сақлаб қолиш ҳақидаги буйруққа имзо чектирдилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бобожонова Ф. Бухоро амирлигида аёллар қурдирган мадрасалар тарихи ва таълим / Тарихий хотира- маънавият асоси. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. -Бухоро-2013. –Б. 101.

2. Кличев О. Бухоро амирлигидаги рус-тузем мактабларида таҳсил олган ўқувчилар хусусида / XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро мавзусида Республика илмий-назарий анжумани материаллари. - Бухоро-2016. – Б.107-109.

3. Муҳиддинов С. XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида Самарқанд вилояти тарихи. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. - Самарқанд-2020. – Б.13-18.

4. Ахмедов О. Ш. Образование в Бухарском эмирате (на основе жизни и творчества правителей) //Вопросы науки и образования. – 2021.

– №. 6 (131). – С. 10-13.

5. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – Т. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.

6. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны //Метаморфозы истории. – 2015. – №. 6.